

Satuk Buğra Han ve Türklerin İslamîyeti Kabulü

Reşat Genç*

160

Bilindiği gibi, Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk Devleti, Karahanlılar Devleti'dir. Bu devletin hükümdarlarından olan ve İslâmîyeti ilk kabul eden, Müslüman olduktan sonra da Abdülkerim adını alan Satuk Buğra Han ile yeni din Türkler arasında hızla yayılmıştır. Bu hadisenin Türk milletinin tarihindeki en önemli olaylardan biri olduğu muhakkaktır. Bu itibarla, işin tarihi seyrini daha iyi anlamak bakımından, Satuk Buğra Han'ın hükümdarlığına takaddüm eden yıllarda Orta Asya'da cereyan eden olayları kısaca hatırlatmakta fayda vardır.

840 yılında Ötüken'deki Uygurlar devletinin Kırgızlar tarafından yıkılmasından sonraki Orta Asya Türk tarihinin seyri hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Bu yüzden de Karahanlılar devletinin tarih sahnesine çıkışı konusu bugüne kadar gereği gibi aydınlatılmayan bir mesele olarak kalmaktadır.

Malum olduğu üzere eskiden beri Yukarı Yenisey bölgesinde yaşayan Kırgızlar 840 yılında Uygurlar üzerine yürüyerek, kağanın oturduğu Orhun kıyısındaki Ordu Balığı yık-

tılar. Uygur kağanı öldürüldü. Bunun üzerine hükümet merkezine yakın yerlerde yaşayan 13 Uygur boyu Çin sınırına doğru kaçtı. Bu 13 boy bir taraftan Çinliler'in bir taraftan da Kırgızlar'ın ardı kesilmeyen saldırılarına uğrayarak dağıldılar. Onların mühim bir kısmı Çin hâkimiyetine girdi, bir kısmını da Kırgızlar tutsak aldı.

Uygurlardan, 15 boydan müteşekkil diğer bir küme ise, batıya doğru kaçmıştı. Bunlar 766'dan beri İli ve Çu havzalarını ellerinde bulunduran Karluklar'a sığınmak istiyorlardı. Anlaşıldığına göre batıya kaçan bu Uygurlar da iki kısma ayrıldılar. Bir kısmı Tibet üzerinden Kansu'ya geçti ve burada 1020'lerdeki Tangut hâkimiyetine kadar süren küçük bir krallık kurdu. Daha kalabalık olduğu anlaşılan öteki kısma gelince, bunlar Tien-Şan bölgesinde yurd tutup, 848 yılından önce Mongli adlı başbuğlarını Kağan ilân ettiler. Daha sonra ise 866'dan itibaren onların bütün Beş-Balık bölgesinin hâkimleri durumuna geldiklerini görüyoruz. Bu suretle Moğol istilâsına kadar devam edecek bir başka Uygur devleti de kurulmuş oluyordu ki, biz bunları genellikle Beş-Balık Uygurları olarak tanımaktayız.

Bilindiği gibi, X. yüzyıl İslâm coğrafyacıları hem Ötüken hem de Beş Balık Uygurlar'ından hep Toguz-Guzz (Dokuz Oğuz) olarak söz etmişlerdir. Zira, öyle anlaşıyor ki bu coğrafyacılar 840 yılında Orhun'daki Uygur devletinin yıkılışı olayından haberdar olamamışlar ve X. yüzyılda da Uygurlar'ı eskisi gibi Türk kavimlerinin en kuvvetlisi olarak vasıflamışlardır⁽¹⁾.

Uygurlar'ın yanında Göktürk İmparatorluğunun yıkılışı olayına katıldıktan sonra, Uygurlar ile hâkimiyet mücadelesine giren ve bu mücadeleyi kaybeden Karluklar ise, batıya yönelerek Batı Türkleri'nin, bir başka söyleyiş ile On-Ok'ların ülkesini ellerine geçirdiler. Böylece Göktürkler devrinde üç boy halinde (Üç Karluk) Urungu-Zaysan-Ala Göl üçgeni arasında yaşayan Karluklar, 766'dan itibaren

(*) Prof. Dr., Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı.
(1) Bu hususta geniş bilgi için bk. F. Sümer, Oğuzlar (Türkmenler, Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları, Ankara, 1967, s. 22: Grenard, Menkıbe, 79 s. 50.

On-Ok'lar yurdunun sahipleri haline geldiler. 840 yılında Ötüken'deki Uygur devleti yıkıldığı zaman onlar Isıg-Göl'ün güneyi ile İsficab'dan Çu ve İli havzalarına kadar olan geniş sahayı ellerinde bulunduruyorlardı.

İşte bu durumu göz önünde bulunduran bazı tarihçiler, Uygur devletinin yıkılması üzerine Karluk Yabgusu'nun kendisini bozkırlar hâkiminin (Uygur kağanının) kanunî halefi ilân ederek Karahanlılar devletini kurduğunu beyan etmişlerdir.⁽²⁾ Ancak, Karluklar'ın böyle siyasî bir varlık göstermiş olmaları şüphelidir. Zira bilebildiğimiz kadarıyla onlar bu bölgede dağınık ve tesirsiz bir hayat yaşadılar. Hatta bu yüzden Sâmânî hükümdarı İsmail b. Ahmed 893'te Talas'a kadar uzanan bir sefer yapmış; oradaki büyük kiliseyi camiye çevirdikten sonra, Karluk Yabgusu'nun hâtunu da dahil olmak üzere 15000 tutsak ile geri dönmüştü. Öte yandan bu gevşek ve dağınık yaşayışın tabii bir sonucu olarak, Karluk boyları olarak tanıdığımız Çiğil ve Tahsî'lar muhtemelen daha IX. yüzyıldan itibaren ana kümeden kopup müstakil birer Türk kavmi sayılacak kadar önem kazanmışlar ve X. yüzyıla ait başlıca eserlerde de öyle yer almışlardır.⁽³⁾ Eğer iddia edildiği gibi 840 yılında Karluklar Karahanlılar devleti gibi kuvvetli bir siyasî teşekkül meydana getirebilselerdi Sâmânîler karşısında bu kadar tesirsiz kalmayacakları gibi, bu Türk elini meydana getiren boyların aynı siyasî çatı altında varlıklarını devam ettirmeleri gerekirdi.

Öte yandan, X. yüzyıl coğrafya eserlerinden bazılarında Karluklar'ın başbuğlarının eskiden Yabgu unvanını taşıdıkları belirtildiği gibi, eserini XI. yüzyılın ikinci yarısı ortalarında yazmış olan Kaşgarlı Mahmud da bu Türk elinin büyüklerinin ancak Çuglan, Sagun ve Köl İrkin (Köl Erkin) gibi unvanlar taşıdıklarını beyan etmektedir. Yani Karluklar'ın başında bulunan hükümdarların Kağan, Hakan veya Han gibi unvanlar taşıdıklarına dair herhangi bir kaynağa sahip bulunmuyoruz. Bu durumda da devletin kurucularının Karluklar olduğu şeklindeki görüşü kolayca kabul etmek mümkün değildir.

Biz, devleti kuranların Karluklar değil Yağmalar olduğu kanaatindeyiz. Zira Hududü'l-Alem'de Yağmalar'ın Toguz-Guzz'lardan indiği ve başlarında bulunan hükümdarların da Toguz-Guzz (=Uygur, belki de Göktürk) hükümdar ailesinden oldukları belirtildiği gibi, Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas'ta da Yağmalar'ın başında bulunan hükümdarların "Buğra Han" unvanını taşıdıkları açıkça kaydedilmiştir. Bu husus, bazı araştırmacılarca Karahanlı hükümdar ailesinin A-shi-na ailesinden oldukları tarzındaki tesbitlerine aykırı olmadığı gibi, onların neden Hakan ve Han unvanlarını kullanarak hâkimiyetlerinin pek çok Türk eli tarafından kolayca kabul edildiğini de izaha yeter sanırız.

Hatırlanacağı üzere Göktürkler zamanında devlete bağlı Türk boylarının başına, hükümdar ailesinden yöneticiler tayin edilirdi. Bu gelenek Uygurlarda da devam etmiştir.

Öyle anlaşıyor ki 840 yılında Ötüken'deki Uygur devleti yıkıldıktan sonra, Uygurlar'a bağlı bir kavim olan ve Uygur hükümdar ailesinden başbuğların idaresinde bulunan⁽⁴⁾ Yağmalar, batıya doğru çekilerek Kaşgar yöresine gelmiş ve bazı yerleri Karluklar'dan alarak hâkim olmuşlardır. Bu bölgede yaşayan Karluklar'ın hiç değilse bir kısmının daha bu ilk fetih sırasında onların hâkimiyeti altına girdikleri de anlaşıyor. Bu durum X. yüzyıl coğrafyacılarının Yağmalar'ı Kaşgar ile onun kuzeybatısındaki yörelerin hâkimleri olarak göstermeleri ve yine Hududü'l-Alem'in Kaşgar'dan söz ederken bu şehrin hâkimlerinin Karluklar'dan veya Yağmalar'dan olduğunu ifade eden kaydı ile de teyid edilmektedir.

Daha sonra Yağma'lar Çu ve bilhassa İli vadilerine de hâkim oldular. Nitekim Kaşgarlı Mahmud XI. yüzyılın ikinci yarısında onlardan önemli bir kısmının İli boylarında, bir kısmının da Tıraz (Talas = Taraz) yakınlarında ya-

(2) Bk. Grenard, Menkıbe, 79 s. 51-52. Pritsak, Karahanlılar, s. 252; Aynı müellif, Karluk, s. 280 vd; Merçil, Karahanlılar, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1976, s. 794.

(3) Tafsîlât için bk. F. Sümer, Oğuzlar s. 27 vd.

(4) Göktürk İmparatorluğunda olduğu gibi, Uygurlarda da devlete tâbi bazı kavimlerin başına, hâncedan mensubu şahzâdelerin başbuğ olarak tayin edildikleri bir vâkıdır.

şadığını belirtmiştir⁽⁵⁾ Öyle anlaşıyor ki Yağmalar'ın bu bölgeye yayılması, adı geçen yerlerin Karahanlı hâkimiyetine girişi ile paralel bir şekilde olmuştur. Mamefih daha bu bölgelerin ele geçirilişinden itibaren bilhassa Çu boyundaki Balasagun'un⁽⁶⁾ ehemmiyet kazandığı ve ilk fetihten itibaren uzun süre devletin (Kaşgarla birlikte) en önemli merkezi olarak kaldığı anlaşılmaktadır.

Karahanlı ailesinin tesbit edilebilen ilk hükümdarı Bilge Kül⁽⁷⁾ Kadir Han'dır. Ancak onun saltanatı zamanı hakkında olduğu kadar faaliyetleri hakkında da hiçbir bilginiz yoktur. Cemal Karşı'ye göre onun zamanında Türk ülkelerinden Şaş (Taş-Kend) bölgesi İslamiyeti kabul etmiş idi. Bilge Kül Kadir Han'ın iki oğlunu tanıyoruz. Bazır Arslan Han ve Oğulcuk Kadir Han. Başta Pritsak olmak üzere bazı yazarlar, bu iki oğuldan Bazır Arslan Han'ın Balasagun'da (Büyük Kağan sıfatıyla) ve Oğulcuk Kadir Han'ın da (Ortak kağan olarak) Tıraz ve bilâhare Kaşgar'da hüküm sürdüklerini ifade etmişlerse de⁽⁸⁾ şimdiki bilgilerimize göre bunu böyle kabul etmeğe imkân yoktur. Zirâ, evvel emirde Karahanlılarda "ortak kağanlık" mefhumu olmadığı gibi, X. yüzyılın birinci yarısı sonlarına kadar (942'ler) Karahanlı hânedanının Balasagun ile ilgisine dair hiçbir kesin delile de sahip değiliz. Gerek bu aileye ait en eski bilgileri bize veren Cemal Karşı'nın gerekse Satuk Buğra Han Menkıbesinin devamlı surette Kaşgar'dan bahsetmesi ailenin asıl yurdunun bu bölge olduğunun bir başka delilidir ki, onların aile mezarlığı da bu şehirde bulunuyordu.⁽⁹⁾

Oğulcuk Kadir Han zamanında yeğeni Satuk'un (Satuk Buğra Kara Han b. Bazır Han) Karahanlılar'a sığınmış Ebu Nasr adlı Sâmânî şehzâdesi veya İslâm sufi vâizleri ile karşılaşması onun İslâm dinini benimsemesi ile neticelenmiştir. Satuk Buğra Han Menkıbesi ise O'nun Hızır Aleyhisselâm ile karşılaşması ve rüyasında İslâm dininin esaslarını öğrenmek yoluyla Müslüman olduğu şeklinde bir söylenişi esas almaktadır. Bu menkıbenin özeti şöyledir:

"Hazret-i Peygamber bir gece kanatlı Burak'a binmiş, mirac ediyordu. Yanında bü-

yük meleklerden Cebrail vardı. Mânâ âleminde, bütün peygamberler en büyük peygamberin çevresini almışlardı. Peygamberimiz, hepsini tanıyordu. İçlerinde bir çehreyi tanıyamadı. Cebrail'e hangi peygamber olduğunu sordu. Cebrail onun peygamber değil, 333 yıl sonra, (yâni M. 944 yılında) Türkistan'ı dininize sokacak Satuk Buğra Han'ın ruhu olduğu cevabını verdi. Peygamberimiz, bu cevapla sonsuz bir sevinç duydu. Buğra Han'ın ruhuna sevgiyle baktı. Sonra mîrâcından yeryüzüne avdet buyurdu. Buğra Han'ı unutamıyordu. Her gün ona dua ediyordu.

Ashâb-ı Kirâm bir gün kime dua ettiğini Peygamberimize sordular. Allah'ın Resulü, vâkıayı anlattı. Ashâb merak ettiler, Buğra Han'ın ruhunu görmek için yakardılar. Peygamberimiz, kabul buyurdu ve Türkler'in hakanının ruhunun erişmesi için Cenab-ı Hakk'a dua etti. Birden kırk atlı göründü. Ortalarına Abdülkerim Satuk Buğra Han'ı almış kırk Türk atlısı idi. Hepsî, Peygamber'i ve ashabını saygıyla selâmladı. Hazret-i Peygamber, Türk Hakanı ve Türk ordusu için dua etti.

Satuk Buğra Han, hidayet nuruyla doğmuştu. Daha çocukken ağırbaşlı, vakur, yüksek ahlâklı idi. On iki yaşında iken kâhinler, annesine müracaat ettiler. Bu çocuğun ileride atalarının dinini bırakacağını, Müslüman olacağını, bütün Türkleri Müslüman yapacağını, katlinin gerektiğini söylediler. Hatun, atalar dinini bırakmanın ayıp olduğunu, fakat oğlunu şimdiden öldürmenin gerekmediğini, ileride Müslüman olmak istediği zaman icabına bakılabileceğini söyleyip kâhinleri savdı.

(5) Kaşgarlı lli ırmağında bahsederken "Türklerden Yağma ve Tıhsıl ile Çigiller'den bir bölüğün indigi bir dere" şeklinde bir ifade kullandığı gibi (Kilisli I. 85-Atalay I, 92), Ak-Terek'i "Yağma ülkesinde lli suyu üzerinde bir geçil" olarak tarif etmiş (Kilisli I. 77-Atalay I, 81), Yağma adlı bir köyden söz ederken de (Kilisli III, 26-Atalay III, 34), bunun Tıraz yakınında bir köy olduğunu ve adının da Yağma kavim adı ile bağlı bulunduğunu beyan etmiştir.

(6) Şehrin yeri hakkında bk. Huart, Trois Actes, s. 608.

(7) Mülhâkâtın V. Barthold tarafından verilen metnine göre unvanı "Kül"den çok "Çur" okumak daha akla yatkındır (Mülhâkât, s. 130): Z. V. Togan ise bunu "Munçur" olarak okumuştur (Karahanlılar, s. 12).

(8) Pritsak, Karahanlılar, s. 253; Merçil, Karahanlılar, s. 79 i.

(9) Gerçekten, devletin daha ilk yıllarının Kaşgar ile bağlı olduğu anlaşıyor ki, hânedanın aile mezarlığı da burada idi. Satuk Buğra Han hariç (O, Artuç'ta medfun idi.) ilk meşhur hükümdarlar ile 1041'lerde ikiye ayrılan devletin doğu kısmını idare eden hanların çoğu bu şehirdeki "cenbezeti'l-hakaniyye" adı verilen hükümdarlar mezarlığında medfun idi.

Kâhinlerin kehanetinden on iki yıl sonra Satuk Buğra Han, ormanda avlanırken, kendisine Hızır Aleyhisselâm göründü ve nasihat etti. O günün gecesinde de rüyasında İslâm dininin esaslarını öğrendi. Türk prensi, kelime-i şahadet getirerek Müslüman oldu.

Haber derhal amcası Hasan Buğra Han'a erişti. Han, yeğeninin ata dinini bıraktığını öğrenince çok kızdı. Derhal yanına geldi. Satuk Buğra'nın bir cami inşa ettirmekle meşgul olduğunu gördü. Tepesi attı. Caminin taşlarını devirmek istedi. Fakat yer bir miktar yarıldı. Hasan Buğra Han, dizlerine kadar toprağa gömüldü. Yeğeni Satuk Buğra Han, amcasına acıdı. "Tek kelime-i şahadet getirip bu belâdan kurtul, Allah rahmân ve rahimdir ey Türklerin Hâkânı!" dedi. Hasan Buğra Han kızgınlığından küfretti. Yer yine yarıldı. Türklerin hakanı boğazına kadar toprağa gömüldü.

Abdülkerim Satuk Buğra Han, amcasına tekrar tövbe ve istigfar teklif etti. Türk hakanı, atalarının dinini bıraktığı için yeğenine lânet etti. Bunun üzerine yer biraz daha yarıldı ve Hasan Buğra Han'ı içine aldıktan sonra yarık kapandı. Bu mucizeyi görenler, görmeyenlere anlattılar. Bütün Türk illeri Müslüman oldu. Abdülkerim Satuk Buğra Han, Türklerin hakanlık tahtına geçti. İslâmın keskin kılıcı idi. Bütün ırkdaşlarını Hak dinine çağırırdı. Karşı koyan Uygurları cezalandırdı.

40 sene hakanlık tahtında şan ve şerefle oturdu. Fenâ âleminden beka âlemine geçtiği zaman bütün Türk illeri Hak dini ile müşerref olmuşlardı. Türkler, Allah'ın adını yüceltmekle görevlendirildiklerini biliyorlardı. Bu kutsal gaye için Türkistan'dan Yakın Doğu'ya akmaya hazırlandılar⁽¹⁰⁾.

Satuk, amcasına karşı giriştiği taht mücadelesini kazandıktan sonra hâkim olduğu bölgelerde İslâmiyeti resmen ilân etmiştir. Kaynağın "el-mücahid", "el-gazi"⁽¹¹⁾ olarak bahsedişine bakılırsa, yeni dini yaymak için onun gayrı-müslim Türklerle epeyce mücadele etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak onun İslâmiyeti kabulü tarihi hakkında da kesin bilimiz yoktur. "Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih" adlı araştırmanın sahibi olan Grenard,

onun 900 veya 910'da doğmuş olacağını ifade eder ki doğru olmalıdır. Yine onun, Satuk'un unvanları arasında "İlig"e de yer vermiş olması Karahanlı hükümdarlarının daha hidayette bu unvanı kullanmış olmaları bakımından kayda değer⁽¹²⁾ Menkıbenin verdiği 333 (944/45)⁽¹³⁾ yaklaşık olarak onun İslâmiyeti kabul edışı veya hâkimiyeti ele geçişi tarihi olarak kabul edilirse, gayrimüslim Türklerle karşı mücadelesinin de bu yıllarda başladığını kabul etmemiz gerekir.⁽¹⁴⁾ Belki de bu mücadele sırasında ona karşı direnen aynı hânedan idaresindeki gayrimüslim Türkler 942'de Balasagun'u ele geçirmişlerdir. Bu tarih her halde hanedanın bir kolunun Çu ve Talas vadilerine hâkim olduğu yılı göstermelidir.⁽¹⁵⁾ Gerçekten de Karahanlı hükümdarlarının adı ile bağlı olarak bu şehirden ancak bu tarihten sonraki döneme ait kaynaklarımızda bazı kayıtlar yer almaktadır. Cemal Karşı'ye göre Satuk Buğra Han 344 (955/56) yılında ölmüştür. Onun Müslüman adının Abdülkerim olduğu malumdur. İşaret edildiği üzere 942'de gayrimüslim Türkler'in eline geçen Balasagun bölgesinin bundan bir müddet sonra Satuk Buğra tarafından zaptedildiği ve desteğini gördüğü anlaşılmaktadır.⁽¹⁶⁾

Satuk Buğra Han'dan sonra yerine oğlu Musa Tonga İlig⁽¹⁷⁾ geçmiştir. Onun çok kısa

(10) Yılmaz Öztuna, Satuk Buğra Han Destanı, Türk Ans.

(11) Mülhâkât, s. 130, 132.

(12) Grenard, Menkıbe, 80, s. 155.

(13) bk. Menkıbe, 74, s. 145; 80, s. 157.

(14) F. Grenard (Menkıbe, 79, s. 52), O. Pritsak (Karahanlılar, s. 253), ve Z. V. Toğan (Karahanlılar, s. 15), asıl kaynağı İbnü'l-Esir olan habere dayanarak Satuk Buğra Han'ın İslâm dinine girişini çok daha erken göstermişler ve hattâ onun, 921'de Leylâ b. Numan ed-Deylemî'ye karşı Sâmanîlere yardım için Nişabur'a kadar geldiğini kaydetmişlerdir. Ancak bizce bu mümkün görülmemektedir. Zira, İbnü'l-Esir'in ilgili bahsinin iyi bir incelenmesi (el-Kâmil, C.VIII, s. 125, 132), burada adı geçen Buğra'nın Sâmanîler emrindeki bir Türk kumandanının (aynı yıllardaki Kara Tegin gibi) adı olacağını ortaya koymaktadır. Değilse, Satuk Buğra'nın ordusu ile Esterâbâd, Cürcan ve Nişabur'u dolaşacağı düşünülemez.

(15) Tafsîlât için bk. Barthold, Turkestan, s. 256; F. Sümer, Oguzlar, s. 50.

(16) Pritsak, Karahanlılar, s. 253.

(17) Bk. Mülhâkât, s. 132. Metinde Musa b. Satuk Buğra'nın lâkabı olarak yer alan kelime şeklinde olup, "tonga"nın muharref bir şekli olmalıdır. Pritsak'ın Satuk Buğra Han'dan sonra öteki oğlu Baytaş Arslan Han'ın hükümdar olduğunu ve Musa'nın da bunun İslâmî adı olduğunu beyan etmesi, Cemal Karşı'nın Buğra Han Harun b. Musa'nın şeceresi hakkında verdiği bilgiye ters düşmektedir. Kanaatimizce Pritsak bu iki şahsiyeti birbirine karıştırmıştır. Biz, Cemal Karşı'ye bağlı kaldık. Z.V. Toğan da (Karahanlılar, s. 16) Satuk Buğra Han'dan sonra, Musa Tonga'nın hükümdar olduğunu kaydetmiştir.

sürdüğü anlaşılan saltanatından sonra hükümdar olan öteki oğlu Baytaş Arslan Han (Süleyman)⁽¹⁸⁾, gayrimüslim muhaliflerine karşı mücadele etmiş ve bütün Karahanlı devletini İslâm dairesi içine sokmayı başarmıştır. Gerçekten de İslâm tarihçileri 349 (960) yılında 200.000 çadırlık bir Türk topluluğunun Müslüman olduğunu bildirirler ki, bunların Karahanlı devletinin hâkim bulunduğu bölgelerde yaşayan Yağma, Karluk, Çiğil ve Tuhsî gibi Türk kavimleri olduğundan şüphe yoktur.⁽¹⁹⁾ Bu hadise her halde Baştaş Arslan Han Süleyman'ın faaliyetleri ile ilgili olmalıdır.

Aslında Türklerin İslâm dinini kabul etmeleri asırlarca süren bir tekâmülün ve yüksek millî ve siyasî menfaatlerin icabıdır. Bir anlık bir hadise ve bir tek şahsın içine doğmuş bir ilham neticesi olmaktan çok uzaktır.

Türklerin İslâm dini ile temasları, VII. yüzyılın sonlarında başlar. 610'da doğan ve 634'te Arabistan sınırlarını aşan Müslümanlık, VII. yüzyılın sonlarında Horasan'a varmış, Türklerle temasa geçmişti. Birbuçuk asır Türkler bu dini iyice tetkik etmişlerdir. Bu müddet zarfında İslâm devleti hizmetine giren yüzbinlerce Türk, Müslüman olmuş, Halifenin başkumandanlığını ele geçirmiş, Mısır-Suriye'de ilk Müslüman Türk devleti olan Tolunlular, Bir Oğuz Türkü tarafından kurulmuştur. Maverâünnehir'de ve daha ötede yani sır-Derya'nın ötesinde Müslüman ve Şaman, hatta Budist ve Maniheizt Türkler, bazı yerlerde karışık yaşamışlardır. Karluk Boyunun bir kısmı Müslüman, bir kısmı Gök Tanrı dinindendi. Budist ve Maniheizt olanlar da vardı.

Arapların Çinlilere karşı kesin şekilde vaziyet almalan, Türklerle Müslümanları yaklaştırmıştı. X. yüzyılın ilk çeyreğinde Maverâünnehir hemen tamamen bir Müslüman ülkesi idi. Bu ülkede yaşayan İranlılar ve sayılan onlarınkine yakın olan Türkler, Müslüman idiler. Bu halk Sâmânî Devletinin tab'ası idi. Bağdad'daki Abbasî halifesine tâbi olduğunu söyleyen, fakat aslında tamamen müstakil bulunan Sâmânîler, kudretli bir İranlı krallıktı. Türk devleti (Karahanlılar), Balasagun ve Kaşgar'ı başkent edinince, Sâmânîlerle karşı

karşıya gelmişti. Jeopolitik zaruretler, Sâmânîlerle savaşı ve Maverâünnehir'i fethi gerekli kılıyordu. Zaten Maverâünnehir, Hunlardan Göktürklerin yıkılışına kadar Türk devletine dahil bir ülkeydi. Bu ülkeyi İranlılar'dan kurtarmak şarttı. Fakat İslâm dininin bünyesine hulul edebilmek için, bizzat Müslüman olmak lâzımdı. Maverâünnehir'deki İranlılar'ın değil, Müslüman Türklerin bile Gök Tanrı dininden olan Karahanlı Devletine dahil olmak istemeyeceklerine ve şiddetle karşı koyacaklarına hiç şüphe yoktu. Halbuki İslâm dininden bir Türk İmparatorluğu, yarı yarıya Türkleşmiş bu Müslüman ülkeyi kolaylıkla ele geçirebilir. Sâmânîler askerî bakımdan ezilirse, halkın yeni hanedanı tanımaması için hiç bir sebep kalmazdı. Karahanlıların Müslüman olması, Maverâünnehir ve sonra Horasan'ı, yani Yakın Doğu ile Orta Doğunun geçit yerinde olan bu pek zengin ve kalabalık ülkeleri, olgun bir meyva halinde Türklerin eline düşürecek. Siyasî dehaya sahip olan Türk hükümdarlarının bu hakikati görmemeleri mümkün değildi.⁽²⁰⁾

İşte bütün bu gelişmelerden sonra Türkler arasında İslâmiyet yayılmaya başladı. Onların bu dini kabulleri umumiyetle kendi istekleriyle oldu. Çünkü, İslâm Dini'nin eski Türk inanç ve düşüncesine uygun tarafları çoktu. Her iki inanış da kendilerinin dışındaki inanışlara karşı büyük hoşgörüyü sahipti. Ayrıca Türklerin İslâmiyete girişleri sırasında, tek tanrılı inanca âşina oldukları bilinmektedir. Gerçekten onların pek erken zamanlarda "Gök Tanrı" inanışına sahip oldukları, giderek bunun "Tek Tanrı" inancına vardığı anlaşılmaktadır. Türkler, İslâmiyet'ten önce tanıdıkları Zerdüştlük, Maniheizm, Buddhizm ve Hristiyanlık gibi dinler vasıtasıyla da tek tanrı, âhîret, cennet, cehennem, melek, şeytan, ruh, ruhun temizliği, kurban ve haşır gibi kavramla-

(18) Cemal Karşî'ye göre, Baytaş Arslan Han da Satuk Buğra Han'ın oğludur. Ancak Am'âk-ı Buhari bunu Tonga İlig'in oğlu olarak göstermektedir. (Togan, Karahanlılar, s. 11).

(19) O. Pritsak, Baytaş Arslan Han zamanında komşu sahaların da İslâm bayrağı altına alınmaya başlandığını ve bu cümleden olarak Hotan'ın en az 971 yılından itibaren fethedilmiş olduğunu kaydediyorsa da, şimdilik bu hususu teyid edecek bilgilerden mahrumuz ve bizim Hotan'ın fethine ait bilgilerimiz 1006'dan öteye gitmemektedir (bk. bir de Grenard, Menkıbe, 83, s. 429).

(20) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.I. s.138-139.

ra yabancı değillerdi. Meselâ Oğuzlar, daha Müslüman olmadan önce, herhangi bir şeye canları sıkıldığı vakit, başlarını göğe doğru kaldırıp "bir Tenri" (bir Tanrı) diyorlardı. Bu yüzden İslâmiyet'in getirdiği, "âlemlerin rabbi olan tek bir Allah'ın varlığı" inancını yadırgamamışlardı.

Bundan başka, İslâmiyet'in telkin ettiği ahlâkî kuralların çoğu da Türk ahlâk anlayışına uygundu. Onlar hırsızlık, yalancılık, haksızlık, zulüm gibi kötülükleri yapanları en ağır şekilde cezalandırırlardı. İffet ve namus konusuna çok önem verirlerdi.

Öte yandan, Türklerin fütihat felsefesi İslâmiyet'in cihad anlayışı ile büyük ölçüde bağdaşıyordu. Ayrıca, her iki inanışta da devletin başındakilerin, yönetme yetkisini Tanrı'dan aldıkları anlayışı hâkimdi. Buna bağlı olarak, İslâm Devleti'nin başında bulunan halifeyi yeryüzündeki bütün Müslümanların halifesi sayan İslâm inanışı ile Türklerin Cihan Hâkimiyeti düşüncesi de birbirlerine çok benziyordu.

Bir de, Türklerin temizlik anlayışı, İslâmiyetin temizliği "imandan" sayması ile tam bir bağdaşma göstermişti. Müslüman olmadan önce, evlerinde "Çumuşluk" adı ile yıkanmaya mahsus yerler ile tuvaletler yapan Türkler, temizliğe çok önem veren İslâm dinine çabucak ısınmışlardı, dolayısıyla Türklerin Müslüman olarak, kısa zamanda bu dinin liderliğini ele geçirmelerinde yukarıda işaret edilen hususların büyük rolü olmuştur.

Türklerin İslâm dinini samimi olarak ve kendi istekleri ile kitle halinde kabulleri ve az zamanda millî bünyeye tamamen uygun bir

din haline gelmesi, Türkleri tarihlerinin en büyük ve şevketli devrinin eşğine getirdi.

İslâmlaşma hadiselerinin bu sıralarda Oğuzlar arasında da hızlanması tabii idi. Gerçekten, Oğuz Yabgusu ile arası açılan Selçuk Sübaşı da Oğuzlara ait Cend şehri civarına gelerek orada takriben 960 yılında, yani 200.000 çadır halkının Müslüman olduğu bir zamanda, bu dine girmiş; bu yeni kuvvetten faydalanan eski metbûu olan Oğuz Yabgusuna karşı cihada başlamış ve Gazi Selçuk olmuştu. Böylece Türkler arasında yayılan İslâmiyet, beylelerin de siyasî mücadeleleri için bir destek mahiyetini almış ve bu da ihtidaları hızlandırmıştı.

Karahanlı devletinin İslâmiyeti kabulü ile bu dinin Türkler arasında yayılması artık bir cihad mahiyetini aldı. Gerçekten Müslüman Karahanlıların soydaşları Uygurlara karşı yaptıkları savaşlar bir cihad idi. Derin bir İslâm ruhu ile dolu olan dindar Karahanlı hükümdarları ve halkının İslâmiyet uğrunda giriştikleri gazalar, Kaşgarlı Mahmud'un verdiği şiir ve hikâyelerle bize kadar gelmiştir. Uygurlar ve onlara ait Beş-Balığ, Hoço, Yeni-Balığ ve Sülmi şehirlerinin halkı en koyu kâfir sayılıyordu. Onlara dair Müslüman Türklerin gaza şiirlerinde; "Seller gibi aktık; şehirler üstüne vardık; puthanelerini yıktık, üzerlerine pisle-dik..." denmektedir.⁽²¹⁾

Sonuç olarak, ilk Müslüman Türkler, Karahanlı ve Selçuklu gibi, Türk Tarihinin iki güçlü devletine sahip olmakla, İslâmın siyasî kaderini de ellerine geçirdiler ve Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar da ellerinde tuttular.

(21) Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İst. 1978, s. 237.